

UDK:101.1

Lutfillo AXATOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti
E-mail: axatov@mail.ru
Falsafa fanlari doktori, dotsent I. Siddiqov taqrizi asosida

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING PHILOSOPHICAL AND MYSTICAL VIEWS (BASED ON THE CREATIVITY OF JAMI)

Annotation

The essence of philosophical and Irfan views was analyzed with the help of Sufi life and mystical views. The development of Sufism is based on an irrational approach to the philosophical understanding of Sufi ethics. To understand ethical views, an example of scientific approaches to Sufism and Sufis was considered.

Key words: ethics, Taşawwuf (Arabic: التَّصَوُّف), Sufi, science, Islam, perception-mentally, Irfan, philosophy, Naqshband, Mawarounnahr, East.

FALSAFIY-IRFONiy QARASHLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI (JOMIY IJODI ASOSIDA)

Аннотация

Falsafiy-irfoniy qarashlar mohiyati so'fiylar hayoti va tasavvufiy qarashlar yordamida tahlil qilingan. Tasavvufning rivojlanishi so'fiylar axloqi qa falsafiy mushohada irratsional yondashuv asosida tadbiiq qilinadi. Bunda axloqiy qarashlarni anglash uchun tasavvuf va so'fiylarga ilmiy yondashuvlar misolida qaraldi.

Kalit so'zlar: Axloq, tasavvuf (arab.: التَّصَوُّف), so'fiy, ilm, islom, idrok, irfon, falsafa, Naqshband, Movarounnahr, Sharq.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ФИЛОСОФСКИХ И МИСТИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ (НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА ДЖАМИ)

Аннотация

Сущность философско-ирфанических взглядов анализировалась с помощью суфийского быта и мистических воззрений. Развитие суфизма основано на иррациональном подходе к философскому осмыслению суфийской этики. Для понимания этических воззрений был рассмотрен пример научных подходов к суфизму и суфиям.

Ключевые слова: этика, суфизм (араб.: التَّصَوُّف), суфий, наука, ислам, восприятие-мысленно, ирфан, философия, Накшбанд, Маварауннахр, Восток.

Kirish. Falsafiy-irfoniy qarashlarning mohiyatan birikuvi (aynanlashuvi) bu ilmning tadrijiy shakllanib borshligiga bog'liq tahlil natijasidair. Falsafiy-irfoniy qarashlarni metodologik tahlili har bir davrning o'ziga xos tadrijiy potentsiali bo'lgan. Metodologik va nazariy tahlil uchun esa ma'lum bir komponent va asos olinadi. Biz tahlil qiladigan metodologik va nazariy asosimiz bu Abdurahmon Jomiy ilmiy merosining o'ziga xos yo'nalishlarga ega bo'lgan falsafiy-irfoniy qarashlari sanaladi.

Tahlil va metodlar. XV asrda ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlarga o'z munosabatini bergan va Naqshbandiya tariqatining yirik namoyandasi Shayx Mavlono Abdurahmon Jomiy (1414/11/07 – 1492/11/08) ning ilmiy merosini tadbiiq qilish har bir zamon va makon uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Falsafa ilmida ratsional yondashlar aqliy faoliyat mahsuli ularoq tadqiq qilinsa, irfon ilmida ushbu ratsional yondashuvning amaliy ahamiitularoq tadqiq etilishligi lozim. Jomiy ilmiy merosini o'rganar ekanmiz, irfon ilmi va so'fizmg'oyalarining tariqat vakillari tomonidan mukammal–yuksak pog'onalariga ko'tarib, e'zozlanganligini ko'ramiz.

Abdurahmon Jomiy irfon ilmining gnezisi sifatida, o'zigacha bo'lgan tasavvufiy qarashlarni tizimli bir shakllantirish lozimligini alohida inobatga oladi va ma'lum ma'noda tazkirachilik, falsafiy-irfoniy qarashlar orqali ilmiy merosini shakllantiradi.

Misol Ganjaviy tomonidan asarlarini o'sha zamondagi shoh va shahzodalarga bag'ishlab yozganligi, ammo saroy shoiri bo'lishni xohlamagan, hamda bu hakdagi takliflarni rad etishlik Mavlono Jomiyda ham uchraydi. Ganjaviyning 20 ming baytdan iborat bo'lgan she'riy devoni mavjud.

Ganjaviyning asosiy asari «Xamsa» bo'lib, «Mahzan ul-asror» («Sirlar xazinasi», 1173 yoki 1180), keyinchalik bu asarga javoban forsiiy va turkiy adabiyotlarda 40 dan ortiq dostonlar (Mavlono Jomiy «To'hfah ul-Ahror» 1481 yil L.K.) yozilgan. «Xusrav va Shirin» (1181) sevgi va sadoqat mavzuida yozgan. «Layli va Majnun» dostoni (1188) arab rivoyatlari asosida yaratilgan. «Haft paykar» dostoni (1196) Bahrom Go'r va uning nomi bilan bog'liq voqealar bitilgan bo'lsa, «Iskandarnoma» (1190-1200) dostonlar yozgan bo'lsa, 13 asrdan boshlab bir qancha (X.Dehlaviy, Navoiy va h.k) donishmandlardan farqli Mavlono Jomiy «Haft avrang» - «Katta ayiq» yoki «Yetti taxt»dek mukammal («Beshlik»dan farqli – «Yettilik») asarlarini yozadi.

Natijalar va muhokama. Abdurahmon Jomiygacha davrida, Islom dinining shakllanishi bilan birga, VIII asrdan zohidlik harakati ko'rinishida vujudga kelgan, IX asrdan boshlab avvaliga Iroq, Misr, Shom, Xuroson va Markaziy Osiyo so'fiylik maktablari, keyinroq muhosibiya, qassoriya, tayfuriya, junaydiya, nuriya, sahliya, hakimiya, xarrozziya, xafafiya, sayyoriya, hallojiya va hululiya kabi so'fiylik oqimlari doirasida rivojlana boshlagan tasavvuf shu davrdan asarlar yozilishi natijasida nazariy asoslariga ham ega bo'la bordi.

Movarounnahr va Xurosonda badiiy adabiyot va tasavvuf yo'nalishlari yangi bosqichga ko'tarilganligini ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, «1469 yili Sulton Husayn Boyqaro Hirot taxtga o'tiradi. Oradan ko'p vaqt o'tmay, 1476/77 yillar orasida u o'z do'sti va vaziri Alisher Navoiy bilan Jomiyning o'ziga pir va ustoz deb taniydi», deb tadqiq qilingan.

Demak jamiyat (davlat) hayotidagi o'zgarish-yangiliklarni shakllantirish ham ma'lum ma'noda falsafiy dunyoqarash bilan birga irfon ilmi orqali amalga oshirilgan.

Jomiyning falsafiy-irfoniy qarashlari Sharqona xalqlarda «Tasavvuf» ta'limotining «javhar»i deb qaralsa, B.Spinozaning falsafiy qarashlaridagi (Dekart va qadimgi stoiklar ta'sirida deb qaraluvchi) ratsionalizm va "panteistik tasavvuf"ning kombinatsion shakllangan fikrlari bilan qiyosiy tahlil etiluvchi qarashlar ham mavjud. Spinoza ta'limotining mohiyatida ham substansiya – Alloh mavjudligi (natur-lot: naturata Ilohiy mavjudlik) ifodalansa, Jomiyda ham Alloh markaziy «Javhar»dagi «tajalliy» etilishligi bilan (mukammal Nur tarzida) e'tirof etiladi. Ba'zi she'riy asarlarida esa u Allohni go'zal qiyofa-ma'shuqa, Oshiq qiyofasida tasvirlaganligi ham aytiladi. Shu bilan birga uning fikricha, olamdagi hamma narsalarni yaratgan, deb e'tirof etiladi. Alloh O'zi ham ko'plarcha ko'zguda, har xil qiyofada va ko'rinishda namoyon deb aytgan deb hisoblovchilar ham bor.

Hegil bilan Kant ta'limotida ilmiy va falsafiy fikrlash o'rtasidagi qarama-qarshilikning (idealizmga zid deb qaralgan) borligi, argument (dalil) falsafaning ichki mohiyatiga zid ekanligini aytilsa hamki, Kant «ma'rifatparvarlik nima?» deb aytilganda (ma'rifatga xoslik) bunda insonning biron bir o'zining o'z aybi borligini tan oluvchi kam sonli mintaqa-davlatlarda mavjudlik bo'lib, bunda ushbu ozchilikning sizdagi sababiyatlarni boshqalarning ko'rsatmalarisiz ilg'anmaslik (e'tirof etilmaslik) deb qaraydi. Bundan ma'lumki, inson o'z aybini (botiniy quvvat ila) tan olishligi va tashqarida (zohiran) e'tirof etilmaslik pozitsiyasida bo'lishlik lozimligining yorqin ifodasidir. Zero, Jomiydagi falsafiy-irfoniy qarashlar zamirida ham axloqiy mezonlari ichki (botiniy) xulq asosida shakllanishligi va ruhiy poklanishlik kuchi tarzida ifodalanaadi.

Jomiyning «Haft avrang», «Nafohot ul-uns», Navoiyning «Xamsa», «Xazoyin ul-ma'oniyy» asarlari aynan mana shu davrda yozildi. Ba'zi ma'lumotlarga Mavlono Jomiy o'zining «Haft avrang» asarlarini Temuriylardan yetti kishini (hukmdorlar) nazarda gutgan bo'lsa, Alisher Navoiy o'z «Xamsa» asarlarini butun holda Husayn Boyqaro va Mavlono Jomiyga bag'ishlab, o'z davrida har ikki mutafakkir ham hukmdorlar va ma'lum ma'noda o'z davrining donnishmandlariga o'zlarining yaxshi ma'noda minnatdor-chiliklarini namoyon etgan deb aytiladi.

Abdurahmon Jomiy Husayn Boyqaro hukmdorlik qilgan davridagi adabiy va badiiy hamda tariqatchilik maqomidagi qarashlari, Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida: «Shuarodin bu jam'ning saromad va sardaftari Mavlono Abdurahmon Jomiy edi»[1] deb e'tirof etiladi.

Abdurahmon Shayx Sa'daddin Koshg'ariy bilan ma'lumotlar almashadi hamda undan tasavvuf va tariqat bobida ma'lumotlar oladi. Jomiy Shayx Sa'daddinga qo'l beradi va qisqa vaqt mobaynida shuhrat qozongan. Abdurahmon Jomiy piri-ustozining qiziga uylanadi deb qaraladi.

Mavlono Jomiyga shoh va mulozimlar, unga aloqador kishilarning, hatto uni ilmiy meroslari orqali tanigan boshqa yurt shohlarining unga muruvvati cheksiz bo'lgan. Jomiy o'zidagi imkoniyatlar hisobiga bir necha binoyi hayriyalar, jumladan Hirotda ikki madrasa va xonaqoh, o'zi tug'ilgan shahar — Jomda bir masjid qurganligi aytiladi.

Jomiyning ko'plab asarlari mashhurligi va u (Jomiy) lirik she'rlarini yig'ib, devon tuzmoqchi bo'ladi va uchta devon tuzib, devonlarning birinчисini «Fotihat ush-shabob», ikkinчисini «Vositat ul-ishq», uchinчисini «Xotimat ul-hayot» deb nomlaydi.

Mavlono Jomiy 1480 yildan boshlab 1485 yilning oxirigacha o'zining yuksak martabadagi «Haft avrang» («Yetti taxt») jamlanmasi tarkibiga kiradigan dostonlarini yaratish ustida ish olib boradi. Sharq adabiyotidagi «Xamsachilik

an'ana»lari asosida bunyod etilgan bunday asarlardan «Silsilat uz-zahab», «Tuhfat ul-ahror», «Suhbat ul-abror» kabi g'oyaviy tematik jihatlardan falsafiy-axloqiy va tasavvufiy-irfoniy yo'nalishda, hamda, janr e'tibori bilan pandnoma yo'nalishida bitilgan bo'lib, eng dolzarb masalalarga bag'ishlangan asarlar sanaladi.

Jomiyning «Salamon va Absol», «Xiradnomai Iskandariy», «Yusuf va Zulayho», «Layli va Majnun» dostonlarida an'anaviy syujetlarning yangicha talqinlarini berganligi e'tirof etiladi.

Jomiy shamollash oqibatida xasta bo'lib, 78 yoshida (1492 yil 8-noyabrda) hayot bilan vidolashgan. Mavlono Jomiyning dafn marosimida Navoiy qatnashadi. Bunday katta judolik (Piri bo'lmish Jomiy vafoti)dan shoh Husayn Boyqaro yurtda bir yil motam e'lon qiladi. Mavlono Jomiyga atab ko'pgina mutafakkirlar, jumladan Navoiy ham, ta'sirli marsiyalar bitishadi. Navoiyning marsiyasida Shayx Mavlono Jomiy vafotining tarixi «Kashfi asrori Iloh» («Iloxiy sirlarning kashfi») degan so'zlardan (hijriy 898, melodiyy 1492 yil) sana chiqarilganligi[1] e'tirof etiladi.

Jomiy bag'oyat sermahsul ijodkor sanalib, bizgacha adabiyotning bir qancha janrlariga, fan va san'atning rang-barang yo'nalishlariga taalluqli boy meros qolgan deb aytiladi. Mavlono Jomiy merosi-asarlari o'z davridayoq Xuroson va Movarounnahr doirasidan ham tashqari yana ko'plab boshqa yurtlarga ham keng tarqalgan. Gohida qo'shni yurt podshohlari, xususan, Sulton Ya'qub uning asarlarini so'rab turadi va maxsus elchilar junatgan. Ammo Mavlono Jomiy podshohlik dargoh(lari)da ishlashni ixtiyor etmaydi.

Jomiyning asarlari o'z davrida va undan keyingi davrda ham ko'p qo'lyozma nusxalarda ko'chirilganligi aytiladi. Qo'lyozmalar instituti (Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti) jvonlari-fondlarida Mavlono Jomiy asarlarining XV-XVI asrlarda ko'chirilgan ko'plab qo'lyozmalarini ko'rishimiz mumkin.

Jomiyning falsafiy-irfoniy mazmunga xos bo'lgan asarlaridan: «Shavohidin nubuvva», «Sharhi Fusus al-hikam», «Naqd un-nusus fi sharhi Naqsh al-fusus», «Sharhi qasidayi «Toiya» («ط» – «to») harfidan foydalanib yozilgan qasidaning sharhi), «Sharhi qasidayi «Xamriya», «Naqshbandiya ta'limoti haqida risola», «Zikr» shartlari haqidagi risola», «Ashi'at ul-Lama'ot», «Haj qilish yo'lari haqidagi risola» kabi falsafiy-irfoniy mazmundagi asarlar sirasiga sanasak bo'ladi.

Abdurahmon Jomiy o'zining tasaavuf-so'fiylik faoliyati davomida Naqshbandiya tariqati g'oyalarini shu tariqatning yana bir yirik namoyandasi – Xoja Ahror Valiy hazratlari bilan yaqin aloqada bo'lib, bu faoliyatni yanada rivjollantirishga erishgan. Hattoki, Xoja Ahror Valiy hazratlaridan hirqa – pirkiddan murshidga qoldiriladigan ramziy chakmon (tasavvuf-so'fiylarning «so'f»dan kelib chiqqan degan qarashga oid) olganlari va Xoja Ahror Valiy hazratlariga bag'ishlab asar ham yozganligi aytiladi. Tazkirachilik bobida Xoja Ahror Valiy hazratlarini tiriklik chog'laridayoq avliyolar safida tazkirada nomlarini keltiradi. Bunday yuksak e'tirif mavlono Jomiyga ham nasib etgan. Mavlono Jomiy tiriklik vaqtidayoq Navoiy «Nasoyim ul-muhabbat» tazkirasida[5] nomlarini keltirgan.

Jomiy «Lujjatul-asror» qasidasida ham inson tarbiyasi, so'fiy xulqi va axloqi haqida so'z borganda ta'magirliklarni qattiq tanqid qilib, jamiyatdagi qanoatli insonlarning oliyjanobliklari hamda ularning ma'naviy tomondan hukmdor-podshoh va vazirlardan ham ustunlik qilishlarini aytgan.

Jomiyning «Sharhi rubbiyot», «Risolayi aruz», «Risolayi muammoyi manzum», «Risolayi muammoyi sag'ir», «Risolayi muammoyi kabir», «Risolayi qofiya», «Risolayi muammoyi mutavvassit», «Sharhi bayti Xusrav», «Sharhi bayti Masnaviy» kabi bir qancha asarlari Sharq xalqlari adabiyotining tarixini, undagi vazn, qofiya hamda

she'rlarning turlariga oid ayrim nazariy masalalarini tadbiq qilishda bugungi kungacha o'z ahamiyatini mustahkamlab kelmoqda.

Muammo haqida 4ta nazariy qo'llanma yaratganligi va ulug' salafning meroslarining murakkab ba'zi baytlarini izohlash, tasavvuf-so'fiylikning biron so'zi-terminini bayon qilish uchun alohida risolalar bitgani mavlononing mintaq adabiyoti tarixini o'rganishga yuksak-katta ahamiyat ham berganini, o'zi bu sohalarining asliy mutafakkiri bo'lganligidan dalolat beradi.

Bartoldning Markaziy Osiyodagi ilm-madaniyatni gullab-yashnagan davrlarini hikoya qiluvchi «Hirotni Husayn Boyqaro», «Ulug'bek va uning davri» kabi kitoblari salkam bir asr oldindayoq nemis tiliga tarjima qilinishligi ham Abdurahmon Jomiy yashagan davr haqidagi qimmatli ma'lumotlar beradidir.

Abdurahmon Jomiy ilmiy merosi haqida turli manbalarda turlicha ma'lumotlar berilgan. Misol uchun: Ye.E.Bertels «Jomiy» monografiyasida mutafakkir asarlarining Toshkent kulliyoti (O'zR FA Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, Qo'lyozma inv. №2122) asosida 52 asarining nomini keltiradi[2]. Jomiyning 100 ta asarlari borligi aytiladi.

Ilm-fanning, ayniqsa o'rta asr Yevropasidagi eng mukammal va mufassal «Tasavvuf» – so'fiylik nazariyasi bilan shuhrat topgan mutasavvufimiz (jumladan Jomiy) asarlarining ma'rifiy buniyodkorlik faoliyati to'g'risidagi tadqiqotlar sirasidagi mukammal manbasi, Fransiya, Germaniya, Buyuk Britaniya va boshqa G'arb mintaq mamlakatlari donishmandlariga, XV asrdayoq mutasavvuf-larning – «Sharqona tazkiranavis»lari, - degan manbalari mujassamlashgan.

Boburning «Boburnoma» asaridagi birqancha sahifalarida Abdurahmon Jomiy haqida qimmatli ma'lumotlar bayon etilgan bo'lib, ulardan birida quyidagicha e'tirofni kurishimiz mumkin: «Bu jumladan (Bobur ta'rificha, Husayn Boyqaro davri) ahli fazl va benazir eldin bir Mavlono Abdurahmon Jomiy elikim, zohir va botin ulumida ul zamonda ul miqdor kishi yo'q edi»[3]. Keltirilgan bu mo'jazgina ma'lumotdan ma'lum bo'ladiki, avvalo, Mavlono Jomiyning shon-sharafi, falsafiy-irfoniy merosi ta'rif ihtiyojidan oliymaqomroq sanaladi. Shu bilan birga, u botin va zohir ilmlarida zamonasida tengsiz donishmand-mutasavvuf sanalgan. Tahlil qilishdan avval, biz ushbu ma'lumotlar tahliliga diqqat qilganimizda, ushbu narsa ma'lum bo'ladiki, 1473 yilgacha bo'lgan vaqtda Bag'dod, Marv, Eron va Arab mintaq-mamlakatlarida, muqaddas Makkai Mukarramada bo'lib qaytgach, 1492 yilga qadar, ya'ni umrining oxirigi vaqtigacha Hirotni (bugungi Afg'oniston) mintaqasida umrguzaronlik qilib, ijod etgan Mavlono Jomiyning ilmiy-ma'rifiy merosi va o'z mavqiyi jihatidan buyuk mutasavvuf sifatida mashhur bo'lgan.

Falsafiy-irfoniy qarashlarning yuksalishi, XV asrning ikkinchi yarmidan hisoblab Hirotning madaniy-ma'rifiy va ilmiy markazga aylanib borgan. Xusayn Boyqaroning hukmdorlik qilgan davrida bu zamin-mintaqada ilm-fan hamda adabiyot sohasida yuksalishlar bo'lgan. Mavlono Jomiy, hazrat Navoiydek jahonga ma'lum va mashhur bo'lgan mutafakkirlar maydonga chiqdilar. Jomiyning ko'plab asarlarida inson, adl-adolat, axloq va ma'naviy buyuklik, ezgulik, muhabbat kabi yuksalish g'oyalari tasvirlangan.

ADABIYOTLAR

1. Рахимов К. “Мовароуннахр тасаввуфи тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар)”. – Тошкент: Akademnashr, 2020.
2. Маънавият юлдузлари (М.Осиёлик машхур сиймолар, алломалар, адиблар) – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси, 2001.
3. Бобур З.М. “Бобурнома”. – Т.: 1989.
4. Роқумий Ш. “Тарихи томм”. – Тошкент: Маънавият, 1998.
5. Навоий “Насойим ул-муҳаббат”. – Тошкент: 2017.

O'rta asr ilm va madaniyati rivoji yo'lida o'zining ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, falsafiy-irfoniy hamda axloqiy qarashlari bilan adolatli jamiyat qurish, oqil podshohning adl kategoriyasiga amal qilishi g'oyasini ilgari surgan, birlik va hamjihatlik, erkinlik va taraqqiyot, insof va diyonatga asoslangan jamiyat tuzimi borasida ko'plab ilmiy asarlar yozgan mutafakkir bu Mavlono Jomiydir.

Abdurahmon Jomiy “Bahoriston” asari orqali jamiyat-davlatni boshqarish, mintaqada adolatli tartibni barpo etish, ma'naviyat bilan madaniyat uyg'unligini in'ikos ettirish yuzasidan muhim sanalgan masalalarni yoritib beradi. Ushbu asardagi har bir ravza – bog'cha alohida go'zallik, ezgulik sifatida gavalanganligini ko'rish mumkin.

Abdurahmon Jomiyning falsafa va diniy uyg'unlashtirish, shu bilan falsafiy tafakkur rivojlanishiga xizmatlari borligi e'tirof etiladi. Birgina «Nafohot ul-uns» asari olti yuz oltmish to'rt mashghur so'fiylar hayotiga bag'ishlangan bo'lib, bu asar so'filarning falsafiy-irfoniy va ahloqiy qarashlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Hazrati zuljalolga hamisha ibodat bilan mashg'ul bo'lishlariga qaramay vaqtlarini bekor o'tkazmasdilar[4].

Xulosa. Jomiy asarlarida adl kategoriyasi xam alohida maqomga ega. Bunday vazifani (asarlarni) o'rganishimiz va tatbiq etishimiz barkamol avlodni tarbiyalashda, mamlakat taraqqiyotiga alohida o'nak bo'luvchi muhim vazifa bo'lmog'i darkor. Adl kategoriyasi (adolat gnezisi) bu har bir jamiyatning muhim tendensial «burchi» bo'lib, unga amal qilish ham rahbar va ham avom uchun birxil maqomda bo'lishligi va amal qilinishligi shart sanaladi.

Davlatni boshqarish, nazorat qilish esa aynan ma'naviyat va ma'rifat qaymog'i bo'lmish adl (adolat) kategoriyasining yadrosi (markazi) inson tafakkuridan, iymon-e'tiqodi, qalbi orqali bunyod etilishini unutmashlik lozim!

XV asrda mutafakkir allomalarning ijtimoiy-siyosiy va insonparvarlik g'oyalarini davom yettiruvchi va targ'ib etuvchilaridan (Jomiydan keyin L.A) – hazrat Navoiy bo'lganligini alohida e'tiborga olmog'imiz lozim. Hazrat Navoiy haqida fikr aytishdan oldin, Mavlono Jomiy ilmiy merosini (falsafiy-irfoniy qarashlarini L.K) bilish shart albatta. Ustoz ilmidan mosuvo bo'lib, shogird haqida fikr berish «Ilmiy til»da sayoz fikr deb qaraladi.

Navoiy Jomiy haqida yozgan manbalarda, o'zaro mulohazalar, maktubiy aloqalarda ular o'rtasidagi munosabatlar juda yuksak hurmat hamda murshid va muridlik munosabati sifatida tarixda muhrlangan.

Abdurahmon Jomiy tomonidan ta'lif etilgan badiiy-falsafiy va irfoniy asarlari tasnifining aksariyatida ham adl kategoriyasi muhim sanalgan. Shuning uchun uning ijodiga ta'sir ko'rsatgan omillar falsafiy tahlil ob'ekti sifatida o'rganildi.

Jomiyning o'zigacha bo'lgan davrdagi falsafiy-irfoniy qarashlar hamda musulmon Sharqi falsafasi namoyandalari asarlari, ularning asarlaridagi falsafiy-irfoniy g'oyalarga o'z asarlarida yuksak baho bergan.

O'z asarlarida o'zigacha ma'lum va mashhur bo'lgan yirik payg'ambarlar, faylasuflar, ulug' avliyolar tarixiy merosini, shu bilan birga, o'z davrida u bilan hamsuhbat bo'lgan yirik tafakkur darg'alari asarlarini qunt bilan o'rgangan va ularning asosiy mazmuni xususida o'z fikrlarini yozib qoldirganlar.